

О‘ЗBEKISTON RESPUBLIKASIDA KAMERAL SOLIQ TEKSHIRUVLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Bo‘riqulov Manuchehr Xudoyatulloevich
Toshkent shahar soliq boshqarmasi kameral
soliq tekshiruvlari bo‘limi davlat soliq bosh inspektori

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlash, byudjet daromadlarini oshirish hamda qulay investitsiya muhitini shakllantirish ko'p jihatdan samarali soliq ma'murchiligiga bog'liq. Soliq tizimi nafaqat davlat byudjetining asosiy daromad manbai, balki iqtisodiyotni tartibga solish, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni saqlashning muhim vositasi hisoblanadi. Shu sababli dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida soliq ma'murchiligini takomillashtirish, soliq nazoratini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish hamda soliq to'lovchilarning soliq majburiyatlarini ixtiyoriy bajarish darajasini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi soliq nazoratining mazmunini ham tubdan o'zgartirmoqda. Avvallari soliq nazorati asosan joyiga chiqib tekshirish, hujjatlarni qo'lda tahlil qilish va uzoq muddatli nazorat tadbirlariga asoslangan bo'lsa, bugungi kunda elektron deklaratsiyalar, elektron hisobvaraqq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari, bank operatsiyalari, bojxona ma'lumotlari va boshqa axborot resurslari asosida masofadan turib nazoratni amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ldi. Mazkur jarayon kameral soliq tekshiruvlarining iqtisodiy va huquqiy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Kameral soliq tekshiruvi soliq organlari tomonidan soliq to'lovchining faoliyatini uning joylashgan manziliga chiqmagan holda elektron axborot tizimlarida

mavjud ma'lumotlar asosida tahlil qilish orqali amalga oshiriladigan nazorat shaklidir. Ushbu nazorat turi Soliq kodeksida belgilangan tartibda soliq hisobotlari, elektron hisobvaraq-fakturalar, fiskal ma'lumotlar, bojxona deklaratsiyalari, bank operatsiyalari va boshqa axborot manbalarini o'zaro taqqoslash asosida olib boriladi. Natijada soliq organlari yashirin daromadlar, noto'g'ri qo'llanilgan soliq imtiyozlari, asossiz QQSni qaytarish holatlari, soxta xo'jalik operatsiyalari hamda boshqa soliq xavflarini qisqa muddat ichida aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini modernizatsiya qilish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Yangi tahrirdagi Soliq kodeksining qabul qilinishi, elektron davlat xizmatlarining keng joriy etilishi, elektron hisobvaraq-fakturalar tizimining ishga tushirilishi, onlayn nazorat-kassa mashinalarining majburiy qo'llanilishi, mahsulotlarni raqamli markirovkalash tizimi va Soliq qo'mitasining integratsiyalashgan axborot platformalarining yaratilishi soliq nazoratining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qildi. Mazkur islohotlar natijasida soliq organlari millionlab xo'jalik operatsiyalarini real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilning birinchi yarmida O'zbekiston Respublikasida 29,3 mingdan ortiq soliq to'lovchi faoliyati kameral tartibda tahlil qilinib, 19,1 trillion so'm miqdorida soliq tafovutlari aniqlangan. Ushbu ko'rsatkich kameral nazoratning byudjet daromadlarini shakllantirishdagi muhim o'rnini ko'rsatadi. Aniqlangan tafovutlarning asosiy qismi qo'shilgan qiymat solig'i va foyda solig'i hissasiga to'g'ri kelgani esa aynan ushbu soliqlar bo'yicha nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, savdo, qurilish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida elektron ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish orqali sezilarli miqdordagi yashirin soliq bazasi aniqlanmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiyotning raqamli rivojlanishi yangi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Elektron tijoratning kengayishi, xalqaro elektron platformalar orqali amalga oshirilayotgan savdo operatsiyalari, kriptoaktivlar bilan bog'liq bitimlar, transchegaraviy xizmatlar hamda raqamli biznes modellarining rivojlanishi an'anaviy

nazorat mexanizmlarini takomillashtirishni talab qilmoqda. Masalan, ayrim tadbirkorlik subyektlari bir nechta yuridik shaxslar orqali aylanmalarni sun'iy ravishda bo'lib ko'rsatish, QQSni noqonuniy qaytarib olish yoki elektron hisobvaraqa-fakturalardan noto'g'ri foydalanish orqali soliq majburiyatlarini kamaytirishga urinmoqda. Bunday murakkab sxemalarni oddiy hujjatli tekshiruv orqali aniqlash tobora qiyinlashmoqda. Shu sababli zamonaviy analitik platformalar va sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan kameral nazorat tizimini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda kameral soliq tekshiruvlari asosan risklarni boshqarish konsepsiyasi asosida tashkil etiladi. Masalan, Estoniyada barcha soliq hisobotlari elektron shaklda topshiriladi va ma'lumotlar avtomatik tarzda banklar, bojxona organlari hamda tijorat reyestrlari bilan solishtiriladi. Natijada soliq deklaratsiyalarining katta qismi inson aralashuvisiz tekshiriladi. Bu esa tekshiruv muddatlarini qisqartirish, ma'muriy xarajatlarni kamaytirish va soliq to'lovchilarga qulaylik yaratishga xizmat qilmoqda.

Buyuk Britaniyada HM Revenue & Customs (HMRC) tizimi "Connect" nomli analitik platformadan foydalanadi. Mazkur platforma bank operatsiyalari, ko'chmas mulk bozoridagi bitimlar, transport vositalari, sug'urta ma'lumotlari, internet orqali amalga oshirilgan savdo operatsiyalari va boshqa ko'plab manbalarni avtomatik tahlil qiladi. Agar tizim soliq xavfini aniqlasa, soliq organlari qo'shimcha kameral tekshiruv yoki boshqa nazorat choralarini qo'llaydi. Shu tariqa nazorat resurslari faqat yuqori xavfli operatsiyalarga yo'naltiriladi.

Janubiy Koreyada esa Milliy Soliq xizmati (National Tax Service) Big Data va sun'iy intellekt asosida ishlovchi tahliliy platformalarni joriy etgan. Mazkur tizim millionlab elektron hisob-fakturalar va bank operatsiyalarini qisqa vaqt ichida qayta ishlab, yashirin daromadlarni aniqlash imkonini beradi. Natijada tekshiruvlar soni kamaygan bo'lsa-da, ularning natijadorligi sezilarli darajada oshgan.

Singapur Soliq boshqarmasi (IRAS) ham risklarga asoslangan nazorat modelini qo'llaydi. Soliq to'lovchilarning aksariyati umuman tekshiruvga jalb qilinmaydi,

chunki avtomatlashtirilgan tizim ularning ma'lumotlarini boshqa davlat organlari bazalari bilan muntazam taqqoslab boradi. Faqat yuqori xavf darajasiga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlargina chuqurlashtirilgan tahlilga olinadi. Natijada halol tadbirkorlar ortiqcha ma'muriy yukdan ozod etiladi, soliq organlari esa o'z resurslarini samarali taqsimlaydi.

OECD ekspertlari ta'kidlashicha, zamonaviy soliq ma'murchiligining asosiy tamoyili – barcha soliq to'lovchilarni bir xil darajada tekshirish emas, balki xavf darajasiga qarab nazoratni tashkil etishdir. Bunday yondashuv davlat xarajatlarini kamaytiradi, byudjet tushumlarini oshiradi hamda tadbirkorlik faoliyatiga asossiz aralashuvlarning oldini oladi. Shu sababli OECDga a'zo davlatlarning aksariyatida sun'iy intellekt, mashinaviy o'qitish, prediktiv analitika va katta ma'lumotlar texnologiyalari soliq nazoratining ajralmas qismiga aylangan.

O'zbekistonda ham mazkur yo'nalishda muhim qadamlar tashlangan bo'lsa-da, xalqaro tajribani chuqur o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Xususan, davlat organlari axborot tizimlari integratsiyasini kengaytirish, risklarni avtomatlashtirilgan baholash mezonlarini takomillashtirish, sun'iy intellekt asosida ishlovchi tahliliy platformalarni joriy etish, soliq to'lovchilar bilan elektron muloqotni rivojlantirish va kameral nazoratning huquqiy asoslarini xalqaro standartlarga moslashtirish kelgusidagi asosiy vazifalar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekiston Respublikasida kameral soliq tekshiruvlarining amaldagi holatini har tomonlama tahlil qilish, rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish hamda xalqaro standartlar asosida kameral soliq nazoratini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida kameral soliq tekshiruvlari soliq ma'murchiligining eng muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan

biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari, xususan, Soliq kodeksining yangi tahrirda qabul qilinishi, elektron hisobvara-q-fakturalar tizimining joriy etilishi, onlayn nazorat-kassa mashinalari, mahsulotlarni raqamli markirovkalash hamda davlat soliq organlari axborot tizimlarining rivojlantirilishi kameral nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Mazkur islohotlar natijasida soliq organlari tomonidan soliq xavflarini tezkor aniqlash, soliq to‘lovchilarning hisobotlarini masofadan turib tahlil qilish hamda byudjet tushumlarini oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi.

Biroq tadqiqot davomida kameral soliq tekshiruvlari tizimida hal etilishi lozim bo‘lgan qator muammolar mavjudligi ham aniqlandi. Jumladan, ayrim davlat organlarining axborot tizimlari o‘rtasida ma’lumotlar almashinuvi yetarli darajada integratsiyalashmaganligi, risklarni baholash mezonlarining doimiy takomillashtirib borilishi zarurligi, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish darajasining cheklanganligi hamda ayrim hollarda inson omilining saqlanib qolayotgani kameral nazorat samaradorligini pasaytiruvchi omillar hisoblanadi. Bundan tashqari, elektron tijoratning rivojlanishi, transchegaraviy operatsiyalar va raqamli iqtisodiyotning kengayishi yangi turdagi soliq xavflarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa mavjud nazorat mexanizmlarini zamonaviy talablarga mos ravishda takomillashtirishni talab etadi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatdiki, Estoniya, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda kameral soliq nazorati to‘liq raqamlashtirilgan axborot tizimlari, risklarni avtomatik baholash algoritmlari, sun’iy intellekt va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish texnologiyalariga asoslangan. Ushbu mamlakatlarda nazorat tadbirlari xavf darajasiga qarab rejalashtirilishi natijasida tekshiruvlarning aniqligi oshgan, ma’muriy xarajatlar qisqargan hamda halol soliq to‘lovchilarga nisbatan ortiqcha nazorat yuklamasi kamaygan. Mazkur tajriba O‘zbekiston uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, uni milliy soliq ma’murchiligi tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasida kameral soliq tekshiruvlarini yanada

takomillashtirish uchun risklarni boshqarish tizimini zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlantirish, barcha davlat organlari axborot bazalarining integratsiyasini ta'minlash, sun'iy intellekt asosida ishlovchi analitik platformalarni joriy etish, elektron nazorat vositalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish hamda soliq to'lovchilar bilan interaktiv elektron muloqotni rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. O'RQ-599-son, 2019-yil 30-dekabr (amaldagi tahriri).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. PF-60-son Farmon, 2022-yil 28-yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Soliq ma'murchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. PF-5116-son Farmon, 2017-yil 18-iyul.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. 2025-yil yanvar–iyun oylarida kameral soliq tekshiruvlari natijalari to'g'risidagi axborot. – Toshkent, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. 2025-yil yakunlari bo'yicha soliq ma'murchiligi ko'rsatkichlari. – Toshkent, 2026.
6. Bird R.M., Zolt E.M. Technology and Taxation in Developing Countries. *National Tax Journal*, 2021.
7. James S., Nobes C. The Economics of Taxation: Principles, Policy and Practice. 14th ed. Birmingham: Fiscal Publications, 2022.
8. Turaboev I., Ergashev I. Tax Monitoring in Uzbekistan: Problems and Issues. *TSUL Legal Report*, 2022.
9. Tilabov N. Prospects for the Use of Digital Technologies in Securing Tax Revenues. *Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems*, 2022.
10. Alm J., Martinez-Vazquez J. Tax Administration, Compliance and Governance. Springer, 2020.